

הגדה לראש השנה

ספר שאינו מחזור תפילה וגם לא בדיוק ספר עיון מציע ליווי קליל יחסית לחג לכל המשפחה, לצד העמקה בנושאים פחות מוכרים בתפיסת הרמב"ם, ממנהג הסימנים ועד תפיסת החג כיום דין / מנחם קלנר /

ראש השנה
מפגש אישי
ומשפחתי עם
רעיונות ומעשים
מרכזיים
יוחאי מקבילי
מפעל משנה תורה,
סדרת "שירה
חדשה", 2024,
128 עמ'

קשה להפתיע עם ספרי יהדות לראש השנה. אפשר לדבר על שני סוגים בהקשר הזה: הראשון כולל בתוכו את המחזורים, מעוצבים או מבוארים, המסייעים להבין את מהלך התפילות הארוכות ואת המילים הקשות, לעיתים הם מלווים בהלכות, ונועדו לשימוש בזמן התפילה. השני כולל ספרי עיון, אוספי מאמרים או חיבור רציף, שנועדו להכנה לחג או לקריאה במהלכו, מחוץ למסגרת הציבורית או המשפחתית. אסתכן לומר שלראשונה מוצג קונספט חדש: ספר לראש השנה לשימוש אישי או במפגש משפחתי. הייתי מכנה אותו "הגדה לראש השנה".

זה איננו סידור תפילה ולא נועד להחליף את מחזור התפילה, אף שהוא כולל פיוטים ואפילו נוסח מלא של תפילת מוסף. זה גם לא ספר עיון, אף שיש בו קטעי הגות מעוררי מחשבה ומקוריות. זהו ספר שנועד ללוות את החוגג "ברברים החשויים בים ביותר" (עמ' 5) להבנת משמעות החג, ובייחוד להביא לשותפים לשולחן החג את המסר המהותי של היום, ואת החוויות המרכזיות שלו.

הספר הוא חלק מסדרה סביב מעגל השנה ומעגל החיים, שמשנת הרמב"ם משמשת לה ציר מרכזי אך לא בלעדי, והוא השלישי בסדרה לאחר "הגדה של פסח" ו"מתחתנים" – שיר השירים מעוצב ומבואר ומהלך טקס החתונה. מחבר הסדרה, הרב ד"ר יוחאי מקבילי, הוא איש אלגוריתמים בחברת הייטק רפואית במשרה מלאה, שכבר התמחה בהנגשת שתי יצירותיו הגדולות של הרמב"ם בשני מיזמי ענק: החיבור ההלכתי "משנה תורה" והחיבור ההגותי "מורה הנבוכים", שעליהם גם זכה בפרס כץ לפני שנה.

מעשים קטנים ומשמעותיים

בהקדמה לסדרה כותב המחבר: "תפיסתו של הרמב"ם פועלת בשני תחומים, שמתח ביניהם ואין רגילים לראותם כדרים בכפיפה אחת: אחד מחויבות אדוקה לביסוס החיים על בהירות התבונה והחוכמה (ולא על מיסטיקה ועל שפה לא בהירה), ומאידך מחויבות לזהות לחיים מלאי אהבה ותורה. מתח זה יוצר שירה".

אכן, הרמב"ם הוא גדול הפוסקים, שאפילו כתיבתו ההלכתית מלאה שיח על אהבת ה'. חיפוש המילה "אהבה" במשנה תורה יניב עשרות היקרויות בהקשרים אלו, לעומת השולחן ערוך – שם אפשר למצוא את המילה "אהבה" רק בהקשר לברכה השנייה שלפני קריאת שמע, "אהבת עולם", ותו לא. נראה שצורת ההנגשה בספר שלפנינו יוצרת לרמב"ם שירה, אף שהוא מחכמי ספרד היחידים שלא שלח ידו בשירה.

הספר בנוי מארבעה חלקים מרכזיים: לקראת החג – דיון במהות החג (כולל נימוק מדוע אפשר לקרוא לראש השנה חג) ובמושגי התשובה ויום הדין; טקסי טים לליל החג – בעיקר הפיוט "אחות קטנה", קידוש ומנהג הסימנים; טקסטים ליום החג – דיון בעקירת יצחק, בשופר ובתפילת מוסף, קידוש היום ותשליך; וחלק אחרון "מתחילים מחדש" – על היציאה מהחג אל צום גדליה ועשרת ימי תשובה, ולקט סליחות.

זהו ספר מרהיב עין, מודפס על דפי כרום ומעוצב באלגנטיות, עם מילים צבעוניות מודגשות – מילים מנחות, אקרוסטיכון, פסוקים ומושגי יסוד. לראשונה, כמדומני, מוצג מחזור תפילה צבעוני למבנה האדריכלי המפואר של תפילת מוסף של ראש השנה, שבלי בה שלוש הברכות מלכויות, זיכרונות ושופרות, ובכל אחת מהן שלושה פסוקים מן התורה, שלושה מתהילים ושלושה מן הנביאים, ופסוק חותם מן התורה. זהו הישג ייחודי של עומק ותוכנות משולבים בעיצוב אסתטי מוקפד, שמזמינים את הקורא להתעמק.

הספר נועד לכל קהילות ישראל. חידוש מרעין נן הוא בהבחנות החשובות בין דברי תורה, תקנות חכמים ומנהגים. כך אפשר ללמוד שלפי הרמב"ם, תוספת שבת ויום טוב (כיום בלוחות כניסת השבת מדובר על 20 דקות) אינה נוהגת, נוהגים ליטול ידיים לסעודה רק פעם אחת בכל יד, אפשר לדבר בנחת בין הנטילה לברכת המוציא, ועוד. ניכר כי תפיסתו ההלכתית וההגותית של הרמב"ם תופי סת מקום חשוב, מבלי להתעלם מתפיסות אחרות וממנהגים רווחים. יש בזה חידוש של הבאת מנהג הרמב"ם כאופציה, שאיננה רווחת בציבור אפיי לו כהיכרות בעלמא. נוסח "התרת נדרים" שנוהג בבוקר שלפני ראש השנה הובא בספר זה במלואו, לצד הבהרה כי יש חלקים שבהם הדבר מטעה לפי תפיסת הרמב"ם (וכבר נתעורר על כך פולמוס רב), ובחלקים אחרים – במקרים שלפני הרמב"ם אינם זקוקים לכל התרה או טקס – מיותר לחלוטין.

גם בחירת הפיוטים נעשתה תוך גיוון בין קהילות ישראל. כך למשל, הפיוט "עוקר והנעקר והמזבח" של בני ספרד, ו"הגני העני ממעש" של בני אשכנז. בפיוט "ונתנה תוקף" הובא סיפור רבי אמנון ממגנצא, תוך התייחסות לכך שמן הגניזה הקהירית עולה שהפיוט קדם בכ-500 שנה לסיפור הנפוץ, ואף לכך שהפיוט המרגש שימש בסיס לשיר "מי באש" של הזמר ליאונרד כהן, וכן ללחן שנכתב לזכרם של חברי קיבוץ בית השיטה. עם זאת, לא ברור מדוע הוכנס מזמור החג מתהילים פא, שנוהג בעדות המזרח ותימן, ולא הושלם מזמור כזו, "אורי וישעי", שנאמר על ידי עדות אשכנז מתחילת אלול ועד סוף שמיני עצרת, ומדרש תהילים מקשר אותו במיוחד לראש השנה.

נושא אחרון בטרם אתייחס לתפיסות ההגותיות שבספר, הוא הטיפול במנהג הסימנים שבלייל ראש השנה. המנהג עתיק יומין, נזכר בתלמוד הובא להלכה בשולחן ערוך, אבל הרמב"ם לא הזכיר דבר ממנו. חכמים רבים כבר העירו שהדברים עלולים לבוא לידי ניחוש שיש לו זיקה לעבודה זרה (למשל המאירי במסכת הוריות דף יב, עמוד א). השל"ה (ראש השנה, נר מצוה, כא) שואל, למשל: "ולכאורה יש להקשות במה שכתב רוביא ירבו זכויותינו, אמת כי לשון רוביא מורה על ירבו, אבל איך נרמו שם זכויותינו ירבו?". והוא עונה: "שאינן שום רמו באכילת הפרי, רק הפרי הוא סימן שיוכור האדם ויתעורר בתשובה ויתפלל על הרב הזה. רוצה לומר, כשמים רוביא על שלחנו ואוכלו, אז הוא

לו למוכיר שיתפלל על שירבו זכויותינו". כאן מימש המחבר כיוון חדש של תזכורת, ופיתח את דברי הרמב"ם, שהרבה מעשים קטנים משמעותיים בעיצוב אופיו של האדם יותר מאשר מעשה אחד גדול, וכך ניסח לומר דברי טעם נאים לפני אכילת הרוביא. יש כאן יצירה מושקעת של רעיונות ותמונות מרהיבות, שראויה לתשומת לב ומפיקה הודמנות יפה ומרעננת לנוהגים את מנהג הסימנים.

אדם על-נסיבתי

מכאן נוכל להתעמק ברעיונות ההגותיים והחידושים בספר. רבות נכתב על הלכות תשור בה לרמב"ם, ועם זאת, הצגת הדברים והניסוח כאן הם חדשניים ומזמינים. כך למשל, ברעיון התשובה, ההרגשה היא כי תשובה היא תפנית שיוצרת אדם על-נסיבתי: בסיטואציה מסוימת אדם נכשל וכעס, ובאותה סיטואציה פעם אחרת הוא כבר אינו כועס. המחבר מביא את ציטוט תפיסתו של הרמב"ם (שיכול להיקרא בחיק המשפחה), ולצידו את הרעיון שכוונן אותה ואת המסקנה הנגזרת ממנה. בהיעדר מקורות והפניות למשפטים מסוימים בספר, קשה לדעת מה מתוך הדברים כבר נכתבו בעבר, ומה מהם חידוש של המחבר. היתרון בדבר ברור, לאפשר קריאה רציפה, ובכל זאת לדעת על חיסרון של הספר.

דיון חדשני נמצא בעניין השאלה על ראש השנה כיום הדין: האם אדם נדון רק בראש השנה או ביום כיפור? ומה קורה אם עבר עבירה או עשה מצווה לאחר מכן? הספרות הסטנדרטית מייצרת פתרונות מפותלים ומתמיהים: למשל, נניח שלאדם יש שדה

סימני החג נועדו לשמש תזכורת לאדם ראובן רובין, "רימונים על חלוני", 1967. באדיבות אוסף בית ראובן, תל אביב

אדם שיראה את עצמו כל השנה כאילו חציו חייב וחציו זכאי", וכל מעשה שלו מכריע אותו. חיבור הדברים עם תפיסתו של הרמב"ם במורה הנבוכים, שראש השנה הוא יום התעוררות של בני האדם מתרדמתם הדתית, מעלה את תפיסתו של הרמב"ם: כל הזמן ה' שופט את האדם, אלא שהאדם אינו יכול לחיות בתודעה זו והוא זקוק לתזכורת. ראש השנה הוא תזכורת כזו, והיא יכולה להיות השראה לכל השנה כולה. זהו רעיון נפלא, הרחוק מאוד מן התפיסה הר"ווחת, אך אינו בטוח שכל קורא יכול להשתכנע, מפני הקיצור שנקט המחבר.

דוגמה אחרונה היא הדיון - הארוך יחסית לספר, וקצר יחסית לנושא - בעקידת יצחק, העלולה להיראות לבני דורנו כמעשה טירוף. המחבר דן בכך ששפיטת המעשה כמטורף אינה אלא אנכרוניזם, שהרי בזמנו של אברהם, הקרבת ילדים לשם האל הייתה רווחת. המחבר דן מבחינה מושגית בנבואה ובכחינתה התבוננית לפי דעת הרמב"ם בקיצור נמרץ אך מדויק, ועל מה שיש ללמוד מסיפור העקדה - מסירות הנפש, שבימינו אנו שייכת לכל חייל לוחם המוכן לחרף את נפשו בשדה הקרב למען עמו. והנה הזמנה מעוררת השראה ורלוונטית של הגות דתית תבוננית הנחוצה כל כך בימינו. קיצורם של דברים, זהו ספר קטן כמות וצבעוני עם מנעד איכות רב, שיכול למלא, ככותרת המשנה שלו, "מפגש אישי ומשפחתי" עם הדברים החשובים ביותר בנושא ראש השנה. רבים יסתפקו בספר הזה, על יופיו ועל ניסוחיו הבהירים, כמלווה אותם בחג; לאחרים יהיה הספר הזמנה למחשבה להתעורר מהתרדמה הדתית ולהשתדרג מהקייבוען בהגות הרווחת. ●

קטן, ובראש השנה נקצב דינו לטובה לזכות בגשמים מרובים, הרי שאם הרשיע לאחר זמן - לבטל לו את הכמות "אי אפשר, שכבר נגזרה גזרה", ולכן תינתן לו אותה כמות גשמים שנקצבה לו, אבל שלא בזמנה, או בפעם אחת שתביא להרס שדהו (ראו בבלי ראש השנה יז, ב). לא אוכל להיכנס כאן לתפיסת הגמול, שכר ועונש, של הרמב"ם, ולרעיון ש"אין רע יורד מלמע" לה" (מורה הנבוכים ג, י), רק אעיר שתבניות אלו אינן מצויות בתפיסת עולמו.

מהי אפוא משמעותו של ראש השנה כיום הדין? כאן מביא המחבר ציטוט אחר ציטוט - באופן חזוטי שמאפשר קריאה יחד אפילו בשולחן החג - מלשר נות הרמב"ם מתחילת פרק ג מהלכות תשובה. בני תוח מעניין הוא מראה כיצד ניסח הרמב"ם את המקור המפורסם של "שלושה ספרים נפתחים בראש השנה... בינוניים - תלויים ועומדים מראש השנה ועד יום הכיפורים" (בבלי ראש השנה טז, ב), באופן עדין ומדויק, השונה ממשמעותו הראשונית.

תחילה עומד המבאר על כך שה' שופט את מעמדו של כל אדם לפי הגדרות אוניברסליות ונתונות מראש. לאחר מכן מודגיש הרמב"ם שהכרעת הדין של הרשע היא מיידית, מה שמביא למסקנה שה' בוחן את האדם כל הזמן. אלא שהאדם אינו יכול לדעת את מעמדו, הוא רק יכול לדעת שהוא אינו בקצוות, שהרי בוודאי יכול עוד להרשיע או לעשות טוב. לאחר מכן מביא הרמב"ם את משפט האדם בראש השנה כצדיק גמור או רשע גמור ובינוני, שזהו מצבם של רוב מוחלט של הבריות. מתוך הדגם של הבינוני, הנתון בעשרת ימי תשובה על חוט דק, כותב הרמב"ם: "לפיכך צריך כל